

W tym celu należy przede wszystkim zrehabilitować i uprzywilejować do celów badawczych i edukacyjnych i dozwolono sobie pisać o „magdalenianach” i „magdalenianach” w sposób nieprecyzyjny i nieprecyzyjny, nie używając słów „magdalenian” i „magdalenian” w sposób nieprecyzyjny i nieprecyzyjny.

W tym celu należy przede wszystkim zrehabilitować i uprzywilejować do celów badawczych i edukacyjnych i dozwolono sobie pisać o „magdalenianach” i „magdalenianach” w sposób nieprecyzyjny i nieprecyzyjny, nie używając słów „magdalenian” i „magdalenian” w sposób nieprecyzyjny i nieprecyzyjny.

W tym celu należy przede wszystkim zrehabilitować i uprzywilejować do celów badawczych i edukacyjnych i dozwolono sobie pisać o „magdalenianach” i „magdalenianach” w sposób nieprecyzyjny i nieprecyzyjny, nie używając słów „magdalenian” i „magdalenian” w sposób nieprecyzyjny i nieprecyzyjny.

W tym celu należy przede wszystkim zrehabilitować i uprzywilejować do celów badawczych i edukacyjnych i dozwolono sobie pisać o „magdalenianach” i „magdalenianach” w sposób nieprecyzyjny i nieprecyzyjny, nie używając słów „magdalenian” i „magdalenian” w sposób nieprecyzyjny i nieprecyzyjny.

W tym celu należy przede wszystkim zrehabilitować i uprzywilejować do celów badawczych i edukacyjnych i dozwolono sobie pisać o „magdalenianach” i „magdalenianach” w sposób nieprecyzyjny i nieprecyzyjny, nie używając słów „magdalenian” i „magdalenian” w sposób nieprecyzyjny i nieprecyzyjny.

W tym celu należy przede wszystkim zrehabilitować i uprzywilejować do celów badawczych i edukacyjnych i dozwolono sobie pisać o „magdalenianach” i „magdalenianach” w sposób nieprecyzyjny i nieprecyzyjny, nie używając słów „magdalenian” i „magdalenian” w sposób nieprecyzyjny i nieprecyzyjny.

Dariusz Bobak

THE MAGDALENIAN IN CENTRAL EUROPE. NEW FINDS AND CONCEPTS, M. Połtowicz-Bobak, D. Bobak red., Rzeszów 2010, 120 ss., liczne ryciny i tabele w tekście.

Recenzowana publikacja to zbiór dziesięciu referatów przedstawionych na międzynarodowej konferencji zatytułowanej *The Magdalenian Culture in Central Europe*, która odbyła się w Rzeszowie w 2005 r. Organizatorami sympozjum był Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego oraz Stowarzyszenie SKAM. Recenzentem wydawniczym tomu jest wybitny znawca prezen-

wanej problematyki Stefan Karol Kozłowski, a redaktorami Marta Połtowicz-Bobak i Dariusz Bobak. Słowo wstępne (*Introduction*; s. 7) przygotowała Marta Połtowicz-Bobak.

Karel Valoch – archeolog specjalizujący się już od wielu dziesięcioleci w problematyce magdalenieniu – zamieścił artykuł *Europäische Zusammenhänge des mährischen Magdalénien* (s. 9–21). Można go traktować jako uzupełnienie kilkunastu lat temu opublikowanej pracy wydrukowanej w roku 2001¹. Bolesław Ginter i Marta Połtowicz-Bobak są autorami tekstu *Magdalenian with triangles in Central Europe* (s. 23–34), zaś Krzysztof Cyrek – reprezentujący środowisko archeologów toruńskich – *Die Spuren der Magdalénien Kultur im mittleren Teil des Polnischen Jura* (s. 35–46). Te trzy artykuły stanowią odrębną część ze względu na poruszaną problematykę kultury magdaleńskiej, odnoszącą się do aspektów jej wewnętrznego zróżnicowania typologicznego (Bolesław Ginter i Marta Połtowicz-Bobak) oraz geograficznej charakterystyki osadnictwa (Karel Valoch; Krzysztof Cyrek).

Następna grupa artykułów dotyczy zagadnień przestrzennych, technologicznych i behawioralnych bazujących na źródłach archeologicznych pochodzących z konkretnych stanowisk. Należą do niej: *A sound of silence? Interpreting empty areas at Pincevent* (s. 47–51) Silje Evjenth Bentsen; *Hearths and hearth-related activities in Magdalenian open-air sites: the case studies of Champréveyres and Monruz (Switzerland) and their relevance to an understanding of Upper Paleolithic site structure* (s. 53–69) Denise Leesch, Jérôme Bullinger, Marie-Isabelle Cattin, Wenera Müllera i Nicole Plumentz; *L'habitat autour du foyer T5/T6 dans le gisement du Magdalénien final de Cepoy (Loiret, France)* (s. 71–83) Stefana Wenzela i Dominique Jagu oraz *Technological analysis of flint materials from Brzostkwinia-Krzemionki* (s. 85–94) Izabeli Krygiel-Kozłowskiej.

Dwie następne rozprawy zawarte w publikacji dotyczą problematyki wykorzystywania ochry na stanowiskach magdaleńskich. Pierwsza z nich – *Red ferruginous compounds („haematite” and „ochre”) on Magdalenian sites of Central Europe – occurrences, sources and application* (s. 95–99) napisana przez Martę Połtowicz-Bobak i Joannę Trąbską, zaś druga – *„Ochre” and „haematite” – database of red and yellow artefacts from the Magdalenian Dzierżysław-35 site, Upper Silesia, Poland* (s. 113–120) – przez Joannę Trąbską.

Do wspomnianych trzech grup tematycznych nie można zaliczyć artykułu *Palaeolithic humans and the wilderness myth* (s. 101–111) pióra Clemensa Pasdy, ponieważ obejmuje on teoretyczne rozważania związane z mobilnością społeczności łowieckich w strefie przyłodowcowej.

Zważywszy, że zainteresowania naukowe autora recenzji dotyczą przede wszystkim aspektów behawioralno-przestrzennych osadnictwa pradziejowego, dość szczegółowo zostaną omówione tylko niektóre wymienione wyżej teksty. Pierwszy z nich, autorstwa S.E. Bentsen, poświęcony jest interpretacji obszarów obozowiska pozbawionych luźnych znalezisk archeologicznych, tzw. empty areas. Jako przedmiot studiów uwzględniono fragment stanowiska Pincevent, a dokładniej sekcję 36. Zadokumentowano w niej 14 ognisk o różnej wielkości i formie. Należy zaznaczyć, że poważnym uchybieniem jest brak strzałki wyznaczającej północ na rycinie 1, tym bardziej że Autorka często odwołuje się do stron geograficznych, pisząc np. „The empty areas to the west of T112” (s. 49). Rozplanowanie ognisk, artefaktów oraz pustych obszarów w Pincevent nie jest przypadkowe, lecz odzwierciedla społeczne zachowania mieszkańców obozowiska – co wydaje się dość ważnym i istotnym spostrzeżeniem. Według tych ustaleń obozowisko magdaleńskie w Pincevent stanowiły dwie strefy. Pierwsza to wspólna przestrzeń użytkowa wykorzystywana przez społeczność w trakcie trwania osadnictwa i usytuowana wokół ognisk T112 i V105. Charakteryzuje się ona największym zagęszczeniem znalezisk krzemiennych, kamiennych oraz dużą liczbą fragmentów kostnych renifera. Natomiast druga, określana terminem „empty areas”, rozumiana jest jako strefa prywatna. Jest identyfikowana przez obecność pozostałych ognisk, które pełniły różne funkcje, niekoniecznie mające odniesienie we wspólnej egzystencji społeczności.

¹ K. Valoch, *Das Magdalénien in Mähren. 130 Jahre Forschung*, „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz”, t. 48: 2001, s. 103–159.

Innymi słowy są one indywidualnymi centrami aktywności związanymi z konkretną osobą bądź osobami. Wśród występujących tutaj ognisk 5 wyróżnia się brakiem obstawy kamiennej, małymi rozmiarami i lekkim zagłębieniem (D119, Q111, R102, V101, V114). Z wysuwanych hipotez dotyczących organizacji obszaru obozowiska dwie wydają się znaczące, gdy Autorka rozważa, że pięć wymienionych wyżej ognisk mogło pełnić funkcje ognisk domowych umieszczonych wewnątrz namiotów, co wskazuje, że byłaby to część obozowiska o cechach sypialnych oraz że obszar ten byłby zarezerwowany jedynie dla niektórych osób jako miejsce odpoczynku, podczas gdy reszta wspólnoty egzystowałaby wokół ognisk T112 i V105.

Po przeczytaniu artykułu nasuwa się refleksja, że aby zrozumieć procesy zachodzące wewnątrz obozowiska, nie wystarczy wyeksplorowanie jedynie samej krzemienicy. Bardzo ważne jest także jej otoczenie, co niestety bywa najczęściej pomijane bądź traktowane marginalnie.

Następna rozprawa – wynik pracy zbiorowej kilku autorów – dotyczy interpretacji i znaczenia ognisk na dwóch szwajcarskich stanowiskach: Monruz i Champréveyres (s. 53–69). Na pierwszym z nich odkryto 38 ognisk, a na drugim 12. W Monruz zagęszczenie struktur palenia powoduje czasami ich nakładanie się, natomiast w Champréveyres ogniska charakteryzują się wyraźną przestrzenną separacją, z dość czytelnym obszarem aktywności. Wyróżniono dwa typy ognisk: zagłębione (*foyers à cuvette*) i płaskie (*foyers à plat*). W Champréveyres wystąpił tylko ten drugi typ, natomiast w Monruz obydwa. Model aktywności wokół ognisk zaproponowany dla Champréveyres składa się z trzech stref związanych z różnymi czynnościami gospodarczymi, jakkolwiek zadokumentowana działalność wokół nich pokazuje, że raczej trudno ustalić relacje między typem ognisk a ich funkcją.

W dalszej części artykułu przeprowadzono szczegółową analizę przestrzenną kilku kategorii źródeł archeologicznych. Na ich podstawie określono np. że żadna techniczna czynność nie była wykonywana w odległości większej niż 2 m od ognisk stanowiących centralne punkty obozowisk, wokół których organizowano prace. Duże nagromadzenie płyt kamiennych na stanowiskach górnopaleolitycznych – według Autorów – może być związane ze specyficzną konstrukcją ognisk, a nie z brukiem kamiennym stanowiącym podłogi szałasów.

Artykuł jest wzorowo napisany, z przysłowiową „szwajcarską dokładnością”, a poruszane zagadnienia udokumentowane są dużą liczbą ilustracji. Jedyne drobne zastrzeżenia mogą budzić małe rozmiary niektórych rycin, a także układ tekstu. Podrozdział *The activities* mógłby być zamieszczony po analizie źródeł archeologicznych.

Analiza przestrzenna magdaleńskiego stanowiska Cepoy, badanego w latach siedemdziesiątych XX w., stanowi trzeci w tej serii artykuł (s. 71–83). Na podstawie dość licznych składanek, ale zawierających po kilka wytworów w jednym bloku, maksymalnie kilkanaście, stworzono model zagospodarowania przestrzeni obozowiska magdaleńskiego. Wynika z niego, że główna aktywność miała miejsce wokół ogniska T5/T6 w promieniu 2 metrów, a dwukierunkowa sieć połączeń między artefaktami – według Autorów – odwzorowuje przypuszczalnie granice namiotu z ogniskiem w centralnej części. Generalnie hipoteza o lokalizacji namiotu jest zgodna z dotychczasowymi ustaleniami odnośnie innych stanowisk magdaleńskich.

W omawianej pracy wydzielono także kilka odrębnych pracowni usytuowanych na obrzeżach obozowiska. Ogólnie można stwierdzić, że artykuł nie odbiega od wypracowanych standardów prezentujących zagospodarowanie przestrzenne obozowisk. Drobnym niedopatrzeniem wydaje się brak kolorowej planigrafii narzędzi zamieszczonej na rycinie 10. Barwne symbole byłyby w tym przypadku odpowiedniejsze.

Osadnictwo magdaleńskie w Polsce rozpatrywane jest w kontekście trójfalowego napływu ludności, kończącego się w okresie allerödskim², na który datowane są źródła archeologiczne ze stanowiska Krucza Skała. Potwierdzają to także nowe wyniki badań ¹⁴C zamieszczone w artykule

² J.K. Kozłowski, P.B. Pettit, *Absolute dating of the Polish Magdalenian*, „*Fontes Archaeologici Posnanienses*”, t. 39: 2001, s. 31–35.

K. Cyrka (s. 35–46). Występują jednak pewne nieścisłości co do ich lokalizacji. W swojej wcześniejszej pracy³ Autor napisał, że próbka o numerze laboratoryjnym LOD-407 pochodzi z warstwy 4, natomiast teraz, że z warstwy 6. Omawiając tekst K. Cyrka, należy wspomnieć, że jak się wydaje, zaznaczenie miejsc pobrania próbek na profilu (ryc. 5) byłoby znacznym ułatwieniem w zrozumieniu stratygrafii stanowiska.

Publikacja *The Magdalenian in Central Europe. New finds and concepts* jest cenną pracą ze względu na to, że poruszane kwestie dotyczą różnych dziedzin kultury magdaleńskiej, a także wykorzystania analiz fizykochemicznych. W artykułach omawiane są zagadnienia osadnicze, przestrzenne, behawioralne i technologiczne, co powoduje, że publikacja nie jest monotematyczna. Natomiast zawężony geograficznie do Europy środkowej tytuł w odniesieniu do prezentowanych tutaj tekstów jest uchybieniem redakcyjnym, nie mającym jednakże większego znaczenia w ocenie wartości naukowej recenzowanego dzieła i należy żałować, że nie wszyscy uczestnicy konferencji przysłali swoje wystąpienia. Jest to prawdopodobnie przyczyną tak długiego oczekiwania na wersję książkową. Pomimo drobnych zastrzeżeń i niedociągnięć⁴ recenzowaną pozycję należy ocenić wysoko i mieć nadzieję że zostanie ona dostrzeżona przez badaczy epoki kamienia.

Tomasz Boroń

³ K. C y r e k, *Der Jungpaläolithische Höhlenfundplatz Krucza Skala in Mittelpolen*, „Archäologisches Korrespondenzblatt”, t. 24: 1994, z. 4, s. 367–374.

⁴ Poza już wymienionymi, zwraca uwagę brak podpisów pod tabelami i rycinami w artykule I. Krygiel-Kozłowskiej, jak również cytowanie obszernego artykułu B. Gintera z roku 1974 bez podania strony, tym bardziej że Autorka powołuje się tylko na jeden z omawianych tam aspektów. Powyższy artykuł nie jest nawet wyszczególniony w Jej bibliografii.

¹ P. P a t a y, *Die Bronzegefäße in Ungarn*, PBF, dz. II, t. 10, Stuttgart 1990.

² G. P r ü s s i n g, *Die Bronzegefäße in Österreich*, PBF, dz. II, t. 5, Stuttgart 1991.

³ M. N o v o t n á, *Die Bronzegefäße in der Slowakei*, PBF, dz. II, t. 11, Stuttgart 1991.

⁴ O. K y t l i c o v á, *Die Bronzegefäße in Böhmen*, PBF, dz. II, t. 12, Stuttgart 1991; J. N e k v a s i l, V. P o d b o r s k ý, *Die Bronzegefäße in Mähren*, PBF, dz. II, t. 13, Stuttgart 1991.

⁵ C. J a c o b, *Die Metallgefäße der Bronze- und Hallstattzeit in Nordwest-, West- und Süddeutschland*, PBF, dz. II, t. 9, Stuttgart 1995.

⁶ M. G e d l, *Die Bronzegefäße in Polen*, PBF, dz. II, t. 15, Stuttgart 2001.